

Kövecses László
(IV. évf., történelem-földrajz szak):

Ősi rítusok a reformáció Angliájában

2013. január 9.

Küldő intézmény:

ELTE–BTK

Konzulens:

Kontler László
egyetemi professzor
megbízott előadó

Tartalomjegyzék

I. rész: Bevezetés

1. fejezet: Témafelvetés.....	2
2. fejezet: Rítuselemzési módszertan.....	4
A) Gyógyítás a reformáció előtt.....	4
B) Gyógyítás a reformáció után.....	6
C) Kapcsolódás a felkenéshez.....	8

II. rész: A felkenés

3. fejezet: Korai előzmények	
A) Eredete.....	9
B) Egy katolikus király.....	12
4. fejezet: Eszmei változások	
A) Lutheránus tanok.....	13
B) Anglikán tanok.....	15
5. fejezet: Gyakorlati vonatkozások	
A) Pontificale Romanum.....	16
B) Liber Regalis.....	18

III. rész: Következtetések

6. fejezet: Anglia és a pápa.....	21
-----------------------------------	----

Bibliográfia.....	23
-------------------	----

I. rész: Bevezetés

I. fejezet

Témafelvetés

II. Erzsébet angol királynő 1953. június 2-ai koronázása alighanem a történelem első, élő televíziós adásban is közvetített koronázási szertartása volt. A BBC becslései szerint 20 milliónál is többen kísérték figyelemmel az eseményt a képernyők előtt, és még további 3 millió ember állt kint London utcáin, hogy élőben is tanúja lehessen a koronázási menetnek. Akkoriban ez a teljes felnőtt korú brit lakosság több mint felét jelentette. Számos család erre az alkalomra vásárolta meg első televíziókészülékét. Némiképp szójátékkal élve kijelenthető, hogy a világháború utáni újjáépítés megkoronázását az ifjú Erzsébet királynő koronázása jelentette.

Azonban nem mindenki értett egyet a királynővel a közvetítés szükségességét illetően. Nagy-Britannia akkori miniszterelnöke, Sir Winston Churchill például kimondottan ellenezte ennek a szerinte túlságosan vulgáris médiumnak a beengedését a Szent Pál-katedrálisba. Végül is győzött az uralkodó óhaja, így a teljes szertartást, az elejétől a végéig nyomon követhették az alattvalók szerte a Brit Birodalomban, egyetlen momentum kivételével. Erre az apró, ám eszmei jelentőségét tekintve annál fontosabb mozzanatra Andrew Marr rendező hívja fel a figyelmünket Diamond Queen című, háromrészes dokumentumfilm-sorozatának befejező részében, amelyet II. Erzsébet trónra lépésének gyémántjubileuma alkalmából készített.¹ A felkenés aktusa szándékosan rejtve maradt a nézők szeme elől. Ez a királynő külön kérése volt, amit A. Marr azzal magyaráz, hogy őfelsége számára a felkenés nem pusztán az isteni elhívás *metaforikus* értelemben vett megnyilvánulása volt, hanem a legteljesebb mértékig *valóság*.

Miért ilyen fontos egy ősi rítus egy XX. századi, modern ember számára? Miért érzi ennyire bensőségesen a magáénak az ezen cselekmény közben végbemenő transzcendens változást? Társadalmi síkra kiterjesztve a vizsgálódás horizontját felvetődik a kérdés, hogy miért őrzött meg egy parlamentáris monarchia egy olyan rítust, amely még a királyi hatalom isteni eredetét hirdető korból való? Vagy mi késztet több tízmillió embert arra, hogy ilyen komoly érdeklődést mutasson egy olyan ceremónia iránt, amelyre sem közvetlen ráhatása, és

¹ http://www.youtube.com/watch?v=3jv_PFgfpLI Hozzáférés: 2012. október 28. 8:37

amelyben sem különösebb szerepe nincsen? Csupa olyan kérdés, amelyre nehéz lenne egyértelmű választ adni.

Logikusan végiggondolva azt, hogy Erzsébet királynő eltökélten kiállt ama elképzelése mellett, hogy a lehető legszélesebb közönséget bevonja megkoronázásának ünnepébe, önellentmondásnak tűnik, hogy éppen ő nem engedte a számára vélhetően legnagyobb jelentőséggel bíró jelenet közvetítését. Hagyományos történetírói attitűddel nagyjából így nyilatkozhatnánk: a királynő ezúttal nem cselekedett racionálisan. Ám éppen ezen a ponton lép működésbe a pszichohistória! Ez a történeti diszciplína az 1950-es évek vége óta van jelen hivatalosan a tudományos életben, a történelem és a pszichológia pszichoanalitikus ágának határvidékén. Fő kérdésfeltevése nem a pozitivista történetírás „*mi történt?*” kérdése, hanem a pszichológiai megközelítéshez közelebb álló „*miért történt?*”. „Közös vonás a pszichoanalízis és a pszichohistória között, hogy mindkettő feltételezi: az emberi cselekedetek mozgatórugói nem feltétlenül logikusak és pragmatikusak. Elismerik az irracionálisnak a létezését”², ami egy olyan esetben, mint a királynő Istenhez fűződő viszonya megkerülhetetlen.

„A pszichoanalízisnek és a történettudománynak is számos közös vonása van. Mindkettőt elsősorban az időbeliség foglalkoztatja, mindkettő a konkrét emberi cselekvések előzményeit és következményeit vizsgálja. Mindkettő a múlt rekonstruálásán fáradozik, s e fáradozást annál értékesebbnek találják, minél inkább megvalósul a manifeszt ismeretanyagok mögött megbújó, rejtett, nehezen hozzáférhető események tettenérése. (...) A hagyományos történetírásban azonban az értelmezés (interpretáció) alárendelődik az ismeretközlő, elbeszélő (narratív) elemeknek. A pszichohistóriában ez éppen fordítva van.”³

Dolgozatom bevezetőjének témája, a királyi érintés vizsgálata szintén egy rituáléval foglalkozik, így felhasználok a történeti antropológia általam ismert módszereit is az elemzés hatékonysága érdekében.⁴ Azonban szeretném hangsúlyozni, hogy ennek a két új történetírói irányzatnak csak a hagyományos módszereket kiegészítő szerepet adok jelen munkámban, alkalmazásuktól inkább csak egy rituálék iránti megértőbb hozzáállást remélek és nem profi pszichohistóriai vagy történeti antropológiai értekezés megírását!

Hogy miért választottam pont ezt a két megközelítési módot dolgozatom témájához? A fentiek alapján talán már nem is nagyon kell indokolnom, hiszen egy olyan téma, amely rítusokkal, a ma megszokottól merőben eltérő gondolatvilággal és részben még teológiai

² BOTOND, 1991. 19. o.

³ Uő. 19–20. o.

⁴ APOR, 2006.

kérdésekkel is foglalkozik, óhatatlanul lesznek heves érzelmi reakciót kiváltó pillanatok mind a szerző, mind az olvasó lelkében. Ennek ellenére igyekezni fogok dolgozatomban arra fókuszálni, ami időtlennek tűnik, ami nem változott a középkori katolikus királyeszmény és a reformáció korának anglikán királyeszménye között, de még akár napjaink angol király(nő)eszméje között sem. Alapvetően arra keresem a választ, hogy egy olyan ősi katolikus beavató szertartás, mint a felkenés, miért tudott fennmaradni VIII. Henrik államegyházi reformja után is?⁵ Mi változott benne, ha változott? Megsínylette-e valamelyest az egyházpolitikai változásokat? Végül is mennyiben érhetjük tetten az aktuális eszmék jelenlétét egy konkrét rítus esetében?

II. fejezet

Rítuselemzési módszertan

Tanulmányom bevezetőjében szeretném röviden bemutatni Marc Bloch: Gyógyító királyok c. (1924) monumentális műve alapján a királyi érintés szokásának átalakulását a reformáció hatására Angliában. Ez a könyv adta az inspirációt számomra, hogy egy eszme adott rítusra gyakorolt hatását dolgozzam fel a magam szintjén én is. A Bloch által vizsgált gyógyító szokás és az általam elemzett felkenés között rengeteg közös vonás van, nem egyet – például hogy csak felkent király rendelkezik-e gyógyító képességgel – már maga Bloch is fejteget könyvében. Noha Bloch a mentalitástörténet szellemében írta meg művét, a benne felhasznált módszertan és a téma elméleti-gyakorlati vonatkozásainak együttes vizsgálata miatt különösen hasznos kiindulópontnak bizonyult számomra.

A) Gyógyítás a reformáció előtt

Gyógyító királyok néven a francia és az angol király vonult be a középkori és kora újkori köztudatba. Mindkét királyságban létrejött ugyanis a XI–XII. század fordulóján a görvélykórtól szenvedő alattvalók kézrátételes gyógyításának rítusa. Maga a görvélykor (*king's evil*) viszonylag nehezen beazonosítható betegség, ugyanis különböző szakirodalmak eltérő meghatározását adják. Korabeli latin megnevezései (*struma*, ill. *scrofula*) alapján a

⁵ ELTON, 1960. 355–356. o.

jódhiány következtében jelentkező pajzsmirigy megnagyobbodást érthetjük alatta, melyet *golyvának* nevez a modern orvosi irodalom.⁶ Viszont Marc Bloch, a téma leghíresebb szakértője, a nyaki nyirokcsomók tuberkolózis bacillusai által okozott gyulladásaként írja le ezt a kórt, amely eltorzítja az arcot és bűzt áraszt magából.⁷ Annyi bizonyos, hogy az esetek többségében nem halálos kimenetelű betegségről van szó.

A legendák szerint az első király, aki görvélykórosokat gyógyított Angliában, Hitvalló Edvárd (1042–1066) volt. Ezt elsősorban a II. Henrik uralkodása (1154–1189) alatt működő életrajzírók, például William of Malmesbury tollából tudhatjuk meg, azonban a legenda hitelessége erősen kétséges. Vélhetően a király önigazolására születtek ezek a művek, aki ezáltal a szentként tisztelt ős jogos utódjának tüntette fel magát. A köztudatba azonban mégis ez a verzió ivódott be, amint ezt jól illusztrálja Shakespeare *Macbeth* c. drámájának egyik jelenete a IV. felvonásból. A szokás tényleges megindítójának I. Henriket (1100–1135) tarthatjuk, amint erre egyik udvaronca, Pierre de Blois levelezéséből következtetni lehet.⁸

Már II. Henrik uralkodása alatt felmerült az a dilemma, hogy ezeket a csodatételeket vajon királyi jogon vagy szent emberként viszi végbe az uralkodó? Malmesbury ez utóbbi mellett foglalt állást és csak azt a lehetőséget volt hajlandó elfogadni, hogy Hitvalló Edvárd utódai az ő vér szerinti leszármazottjaiként képesek végrehajtani a gyógyításokat. Ez a kérdés az öröklés és a felkenés problémáját is felveti.

Ennyi bevezető után próbáljuk most meg rekonstruálni, hogyan is zajlott le egy szertartás a középkorban, amelynek középpontjában a királyi érintés (*royal touch*) állt! Sajnos meglehetősen kevés forrás áll rendelkezésünkre ennek felderítéséhez, ugyanis csak számadáskönyvek maradtak fenn ebből a korból, szertartáskönyvek nem.

Meglepő lehet, hogy miért foglalkozik egy ilyen rituáléval egy számadáskönyv? A tényleges kézrátétel során a király megérintette a fertőzött testrészt, majd később a betegek visszatértek egy második körre is, hogy az uralkodó keresztet is vessen rájuk. Ennek befejeztével annyi aranypénzt érintett meg, ahányan elé járultak aznap. Ezeket a megszentelt érméket pedig adományként szétosztották a távozó görvélykórosoknak. Így már érthetővé válik, hogy miért jegyezték fel a számadáskönyvekbe az amúgy elég csekély értékű (1 dénár) érmék számát. Eme bejegyzések alapján nagy pontossággal tudni lehet, hogy mennyire

⁶ MAGYAR Imre: *Rövid belgyógyászat*. Medicina, Budapest, 1975. 52. o.

⁷ BLOCH, 2005. 56. o.

⁸ Uő. 91. és 93. o.

népszerű volt a királyi érintés. A rekordot 1736 fő jelenti egy év során, az átlagos érték pedig 500 fő körül mozgott a reformáció előtti századokban.⁹

A rituálé elvégzésének nem volt kötött időpontja, és az esemény koreográfiája is kevésbé volt szabályozva, mint a kora újkorban. A fertőző sebhely megérintése nyilvánvaló veszéllyel járt az uralkodóra nézve, azonban az érintés a korabeli emberek szemében egy olyan ősi aktus volt, amely láthatatlan erőt ad át a megérintett személynek. (Gondoljunk csak a ma is létező kézrátételes áldásra.) Ez pedig elengedhetetlen feltétele volt a gyógyulásnak.¹⁰

B) Gyógyítás a reformáció után

A Tudor-kori (1485–1603) szertartások rekonstruálásánál éppen fordított helyzettel állunk szemben, mint a korábbi évszázadok esetében: ebből az időből maradt fenn szertartáskönyv, ellenben számadáskönyvek részleges hiányában a gyógyítás népszerűségét kevésbé lehet kifejezni.¹¹ VII. Henrik, VIII. Henrik és Véres Mária uralkodása alatt ugyanazt a misekönyvet használták, amely tulajdonképpen a középkori szertartás rendjét tükrözi vissza, de mint már említettem, szabályozottabb formában. A rítus egyes elemei csak I. Jakab király uralkodása alatt változtak meg látványosan.

Ez a bizonyos *missale* pontosan rögzíti a szertartás menetét. Először az egyház szokásos bűnbánati imádságát, a *Confiteor Deo omnipotenti*¹² kezdetűt mondta el a király, majd a neki segédkező káplántól megkapta a feloldozást. Ezután következett maga a gyógyítási liturgia. Ennek kezdetén felolvasták Márk evangéliumából az apostolok csodatételeiről szóló részt [Mk 6,7–13], egyértelmű párhuzamot vonva az apostoli és a királyi hatalom közé. Majd egy újabb szentírási szakasz következett, János evangélista Ige-himnusza [Jn 1,1–18], amely áldásformaként és ördögűzésként egyaránt használatos volt akkoriban. A királyi érintés egyfelől betöltötte a kór testből való kiűzésének szerepét, mintegy „ördögűzésként” funkcionálva, másfelől áldásként is funkcionált, amint ezt rögtön látni is fogjuk.

⁹ Uő. 126. o.

¹⁰ Uő. 122. o.

¹¹ BLOCH, 2005. 272. o.

¹² Magyarul: *Gyómom a mindenható Istennek...* Az imádság szövege némileg eltérő szövegvariánsokkal ugyan, de fennmaradt a római katolikus, az evangélikus és az anglikán liturgiában is. Ld: *Book of Common Prayer*.

A bibliai olvasmányok után a király helyet foglalt egy trónon, és ülve kezdte el fogadni az elé járuló betegeket. A már ismertetett módon először sebüket érintette meg, majd miután végzett mindenkivel nekilátott az áldásosztáshoz. Az áldást egy szalagra fűzött aranyérmével az ujjai közt adta meg egyenként mindenkinek, kezével keresztet rajzolva a beteg testrészre. A kereszttetés után az illető nyakába akasztotta az érmét és ekkor volt vége a királyi érintés szertartásának.¹³

Az érmék használata a Tudor-korban virágzott fel. Rendszerint egy angyal szerepelt az előlapon, körfeliratként pedig a következő fohász volt olvasható latinul: „*Ó, Krisztus, Megváltónk, ments meg minket kereszted által.*” Az érméket nem elsősorban pénznek tekintették, hanem olyan talizmánnak, amely megóvjá viselőjét a görvélykor kiújulásától. Eddig azt láthattuk, hogy a reformáció szellemisége egyáltalán nem jelentett éles törésvonalat a királyok gyógyításának hagyományában. Most viszont vegyük szemügyre azokat az elemeket, amelyekre hatással volt az újfajta teológiai megközelítés!

Paradox módon itt nem is egy anglikán uralkodó módosításaival nyitom a sort, hanem I. (Véres) Mária reformjával. A roppant népszerűtlen katolikus királynő, vélhetően azért, hogy emelje a királyi érintés fényét és kihangsúlyozza annak csoda-jellegét a puritánok csoda-ellenes megnyilvánulásainak ellensúlyozására, megváltoztatta az érmék feliratának szövegét. Az általa veretett talizmánokon egy zsoltáridézet szerepelt: „*Az Úrtól lett ez, csodálatos a mi szemünkben.*” [Zsolt 118, 23]. Ez az erősen hangsúlyozott csodatévő hatás azonban jelentősen hozzájárult az ekkortájt kialakuló érmekezeskedelemből, amely majd a Stuart-korban (1603 után) ölt botrányos méreteket.

A gyógyító erőbe vetett hitet elsősorban a kontinens felől érték támadások, például az olasz „naturalista” filozófusok vagy a francia Szervét Mihály részéről. A skóciai puritánokkal és a radikálisabb anglikánokkal együtt úgy vélték, hogy az általuk is elismert természetfeletti létezik, de csak jóval ritkábban avatkozik be a hétköznapi életbe, mint ahogy azt a gyógyítás csodája sugallja. Egy bálványimádó kor szentségtörő cselekményeként tekintettek erre az ősi hagyományra, amelyet legjobb volna gyökerestől kiirtani.¹⁴

A megszorodó támadások hatására egyre több írásmű fogant és prédikáció született a rítus védelmére. William Tooker, Erzsébet királynő udvari káplánjának: *Charisma* c. műve (1597) és William Clowes, udvari sebész egy írása (1602), valamint számos templomi felolvasásra szánt prédikáció kelt a királyi érintés védelmére. Maga Erzsébet királynő is

¹³ A misekönyv szövegét lásd CRAWFURD, 1911. 61. o., illetve Simson: *On the forms of Prayer*. 295. o.

¹⁴ BLOCH, 2005. 280. sk

gyakorolta ezt a szokást, igaz, feltehetően már nem olyan gyakorisággal, mint elődei, ugyanis az 1597. évben mindössze 38 érintésről van bizonyítékunk.¹⁵

Az igazán komoly változást I. Jakab (1603–1625) trónra lépése jelentette, aki szigorú kálvinista neveltetésénél fogva eleinte vonakodott megtartani a szertartást. Mikor tanácsadói rábeszélésére mégis beadta a derekát, új arculatot adott a szertartásnak.¹⁶ Először is a bevezető gyónó imádság helyére egy református lelkész prédikációja került, majd I. Jakab vázolta személyes dilemmáját a megjelenteknek, mely szerint „vagy végrehajt egy babonás cselekedetet, vagy szakít az ősi szokással”.¹⁷ Másodszor is az érmék nyakba akasztása előtti keresztvetést is elhagyta, mint katolikus megnyilvánulást. Harmadszor pedig új kinézetű érméket veretett, amelyeken sem kereszt, sem az I. Mária-korabeli csodára való utalás nem szerepelt, hanem csak a mondat első fele: „Az Úrtól lett ez.” Ám hogy mennyire nagy híre kelt ennek a különleges szokásnak, jól mutatja az az eset, amikor 1618-ban a török követ saját fiát vitte az uralkodó elé kézrátételért. I. Jakab a feljegyzések szerint nevetve ugyan, de eleget tett a felkérésnek.¹⁸

C) Kapcsolódás a felkenéshez

Rendkívül érdekesen fonódott egybe ez a két rítus egymással, hiszen egyik előfeltétele volt a másiknak, legalábbis William Tooker és Sir John Fortescue szerint. Tooker szerint éppen a kéz felkenése teszi alkalmassá az uralkodót a gyógyítások végrehatására, hiszen a kezével érinti meg a betegeket. Fortescue a felkenés kritériumát még azzal is megtoldotta, hogy a „szentséges vérvonalból” származó uralkodó lehet csak képes a gyógyításra.¹⁹ Ezzel magyarázható, hogy a Hannover-ház 1714-es trónra lépését követően nem került sor több királyi érintésre. Egy Stuart leszármazott, IX. Henrik yorki püspök 1807-ig folytatta az ősi családi hagyományt. A legutolsó esetet, amikor egy Ross megyei skót pásztorban még elevenen élt a hit, hogy az elhunyt Viktória királynő testének megérintésétől elmúlna a görvélykórja, 1903-ban regisztrálta egy néprajzkutató.

¹⁵ BLOCH, 2005. 511. o. 543. sz. végjegyzete.

¹⁶ CRAWFURD, 1911. 85. o., illetve *Book of Common Prayer* 1633-as kiadása.

¹⁷ BLOCH, 2005. 283. o.

¹⁸ Uő. 284. o.

¹⁹ Uő. 212. o.

Második rész: A felkenés

III. fejezet

Korai előzmények

A) Eredete

Ha a felkenés szokásának eredetét kutatjuk, nem lehet másutt kezdeni a munkát, mint a Biblia tanulmányozásánál. A középkortól kezdve egészen a felvilágosodás koráig a keresztény Európában szinte valamennyi rítusnak és teóriának a Szentírás jelentette az alapját. A kor embere ha cáfolhatatlanul bizonyítani akart egy állítást, végső soron a Bibliában kereste igazát. Éppen ezért érzem fontosnak jómagam is a felkenés bibliai előfordulásainak számbavételét, még ha a teljesség igénye nélkül is. Nem árt, ha ismerjük a fontosabb igehelyeket, ugyanis a későbbi századokban az egyházatyáktól kezdve a reformátorokon át egészen a királyi hatalom korlátlanságának hirdetőivel bezárólag mindenki ezekhez nyúlt vissza.

A felkenéssel, mint királyi hatalommal felruházó aktussal először Sámuel próféta könyvében találkozunk az Ószövetség lapjain. Izrael első királyának, Saulnak a felkenését így írja le a Biblia: *„Azután vette Sámuel az olajos korsót, s ráöntötte Saul fejére, majd megcsókolta őt és azt mondta: <Íme, az Úr felkent téged fejedelemmé népe, Izrael felett. Te fogsz uralkodni fölöttük, s te fogod megszabadítani őket ellenségeik kezéből, akik körülöttük vannak.>”* [I. Sám 10,1]²⁰ A soron következő király, Dávid felkenését eképpen olvashatjuk: *„Sámuel vette az olajos szarut, s felkente őt testvérei közepette, és ettől a naptól az Úr lelke Dávidra szállt.”* [I. Sám. 16,13.] Egy későbbi szakaszban pedig így: *„Erre eljöttek Júda férfijai és felkenték ott [Hebronban] Dávidot Júda házának királyává.”* [II. Sám 2,4]

Hogy a felkenés már a zsidóság szemében is egyfajta sérthetetlenséget biztosított az uralkodó számára, jól tükrözi az a történet, amikor a Saul által még üldözött Dávid egy alkalommal megkímélte üldözője életét, noha lehetősége nyílt volna Saul meggyilkolására. Dávid motivációját így magyarázza az Írás: *„Legyen az Úr kegyelmes irántam, hogy meg ne tegyem azt a dolgot az én Urammal, az Úr felkentjével, hogy felemeljem kezemet ellene, hiszen ő az Úr felkentje.”* [I. Sám 24,7] Hasonlóképpen, a Saul halálhírét hozó ifjút

²⁰ A bibliai idézetek valamennyi esetben a Káldi-Neovulgáta-féle fordításból valók.

agyonütteti Dávid, miután megtudta tőle, hogy ő adta meg a kegyelemdöfést a felkent királynak: *”Följe is álltam és megöltem [Sault], mert tudtam, hogy nem éli túl a bukását. Aztán levettem a koronát a fejéről, az aranykarikát a karjáról és elhoztam ide, hozzád, uramhoz. (...) Azután így szólt Dávid: <A te fejedet terhelje a véred, hiszen saját szád vallott ellened, amikor azt mondtad: ’Én öltem meg az Úr felkentjét.’>”* [II. Sám 1,10–16]

Dávidot a fia, Salamon követte a királyi székekben. Az felkenése is a már jól ismert módon zajlott: *„Szádok pap elővette a sátor olajos szaruját, és felkenete Salamont, majd megfúvatták a harsonát, az egész nép pedig azt kiáltotta: <Éljen Salamon király!>”* [I. Kir 1,39] Izrael három nagy királyának uralkodása után kettészakadt, ám a felkenés szertartását mindkét kiskirályság továbbvitte, egészen a babiloni fogság idejéig.

Valószínű, hogy a zsidóság is már valahonnan átvette a királyok felkenésének szokását, vélhetően a kánaánitáktól és a hettitáktól.²¹ De királyeszmék elemzésekor egyiptomi vonatkozásokat is felfedezhetünk, amikor is a II. zsoltárt és Sámuel próféta második könyvét olvasva a felkent király Isten általi örökbefogadásával találkozunk. Hasonló szertartás zajlott le ugyanis a fáraók trónra lépésekor.²²

A zsoltárok tanulmányozása is rengeteg hasznos információval szolgálhat a kor politikai teológiai gondolkodásmódjával kapcsolatban. Legnagyobb hatásúnak a LXXXII. zsoltár azon sora bizonyult, hogy *„Ti istenek vagytok, mindnyájan a Fölséges fiai.”* [Zsolt 82,6] Erre az egy mondatra építettek fel a XVII. századi abszolutista monarchiákban olyan eszmefuttatásokat, amelyek mai szemmel nézve már istenkáromlásnak hatnának. Legékebben talán Chartres püspöke állt ki a királyok isteni származása mellett: *„a próféták is kijelentik (...), hogy a királyokat Isten vezérli; és nem csupán ezt, hanem hogy ők maguk is istenek”* – hangoztatta 1625-ben.²³ Szintén kiemelt szerepet tulajdonít a földi királyoknak a CX. zsoltár, amikor képletesen Isten jobbára ülteti őket. [Zsolt 110,1]

Az Újszövetség merőben más perspektívából nézi a felkenés és a király(ok) problematikáját. Alapvetően mennyei síkra helyezi azt, és az eljövendő megváltóra vonatkoztatva értelmezi az ószövetségi utalásokat. Azért itt is találunk néhány konkrét, földi életre vonatkozó igehelyet. Jézus Krisztus a farizeusok adózást illető kérdésére azt válaszolja: *„Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené.”* [Mt 22,21] Péter apostol is tisztelettudó magatartásra inti nyáját: *„Engedelmesek legyetek minden emberi teremtménynek az Úrért, akár a királynak mint legfelsőbbnek, akár a helytartóknak (...)*

²¹ Magyar Katolikus Lexikon. (A továbbiakban: MKL) *Fölkenés* címszó.

²² BIBLIA, 2004. 304. o. lábjegyzete

²³ BLOCH, 2005. 292. o.

Mindenkit becsüljétek, a testvéri közösséget szeressétek, az Istent féljétek, a királyt tiszteljétek.” [I. Pét 2,13–17] Pál apostol sokkal markánsabban fogalmazza meg ugyanezt: *„Mindenki vesse alá magát a felettes hatóságoknak! Nincs ugyanis hatalom, csak Istentől. (...) Aki tehát ellene szegül a felsőbbbségnek, szembeszáll Isten rendelésével.”* [Róm 13,1–2]

Összességében azonban jellemzőbb az evangéliumok túlvilági irányultsága, amit legpontosabban maga Krisztus fogalmaz meg Pilátus előtt: *„Az én országom nem ebből a világból való.”* [Ján 18,36] Ebből kifolyólag az Újszövetség kevésbé jelentett kapaszkodót a középkor és a kora újkor uralkodóinak hatalmuk legitimálására és a kormányzás gyakorlati gondjainak megoldására. Ezért fektettek nagyobb hangsúlyt az Ószövetség tanulmányozására a középkor folyamán.

Szent Ágoston, aki a négy nyugati egyházatya közül a legnagyobb hatást gyakorolta a későbbi korok gondolkodóira, *De civitate Dei* c. művének XVII. könyvében fejtette ki nézeteit a királyok felkenésének problémájáról is. Itt lényegében arra mutat rá, hogy az Ószövetség királyaiban *„valamilyen árnyképszerű előkép jelenik meg, Jézusban pedig maga a valóság van jelen.”*²⁴ Vagyis a zsidó királyok és főpapok, akik szintén felkenés útján jutottak hatalomra, nem tekinthetők teljes értékű felkenteknek, ezáltal Isten küldöttjeinek, hanem csak előkészítő szerepük volt az üdvtörténet szempontjából.

Némileg bizonytalanságban hagy minket Ágoston abban a kérdésben, hogy miként értelmezzük a középkori, immáron keresztény királyok felkenését? Huszonkét kötetes művét ugyanis 413 és 426 között írta, amikor is még nem terjedt el újra az általa is *„misztériumnak és nagy szentségnek”* tartott felkenés szokása Európában. Krisztocentrikus gondolkodásmódja szerint *„jóllehet Isten felkentjének mondtak minden szent olajjal felkent királyt, (...) mégis egyetlen valódi felkent volt, az, akinek előképét hordozták mindezek a királyok”*²⁵. E logika mentén haladva a Krisztus után felkent királyok is csak halovány visszfényét, mintegy utóképét jelentik a valódi Felkentnek és semmiképpen sem formálhatnak igényt isteni jogok gyakorlására.

²⁴ÁGOSTON, 2005. 54. o.

²⁵Uo. 58. o.

B) Egy katolikus király

Keresztény királyokat először a Vizigót Királyságban kentek fel az V. században,²⁶ vagyis csak néhány évtizeddel Augustinus előbbiekben tárgyalt művének megjelenése után. Később Európa számos országában bevezették ezt a szokást, amely idővel annak is kifejezőjévé vált, hogy az adott ország mennyiben birtokol tényleges önállóságot politikai és egyházi vonatkozásban.

A középkor folyamán két fő vitás terület bontakozott ki a felkenéssel kapcsolatban. Az egyik a király mint *gemina persona* felfogása, vagyis olyan személyként való értelmezése, akiben egyszerre van jelen a papi és a világi jelleg.²⁷ Ezt a középkori jogi nyelvben a *rex est mixta persona cum sacerdote* mondatfordulattal fejezték ki.²⁸ A másik évszázados vitatéma annak eldöntése volt, hogy a felkent király áll-e felette az egyháznak, vagy a felkenés jogával bíró egyház áll-e felette a királynak?²⁹

Előbbi témában a királyi papság védelmezői – a jól ismert bibliai igehelyek alapján, mint például az Újszövetségben is előforduló Melkizedek papkirály – párhuzamot állítottak uralkodójuk és Jézus Krisztus személye közé, az *imitatio Christi* elvének megfelelően.³⁰ Szemben a ma használatos pápai himnusszal, amely a mindenkori pápáról mint „Krisztus helytartójáról” énekel, a kora középkor századaiban „a királyok és valamennyi hatalmasság voltak Isten helytartói, akik parancsainak ellenállni általában kárhozatos bűnnek számított”.³¹ A papi jellegből adódóan formáltak jogot az uralkodók az egyház ügyeibe való beleszólásra, amit végül is a VII. Gergely pápa által megindított invesztitúraküzdelemben sikerült több-kevesebb sikerrel letörnie a Pápaságnak az 1122-es wormszi konkordátummal. Ezzel a kontinensen elméletileg pontot tettek a *regnum et sacerdotium* régóta húzóódó vitájára.

Utóbbi témában szintén heves szócsaták zajlottak a királypárti gondolkodók és az egyháziak között. A felkenés politikai súlyát végül is éppen a királyok kezdték leértékelni, azáltal, hogy például Angliában 1272 óta, vagyis I. Edvárd uralkodásának kezdete óta nem a felkenés napjától számították uralkodásuknak idejét, hanem a tényleges trónra lépés

²⁶ MKL.

²⁷ KANTOROWICZ, 1957. 87. o.

²⁸ FIGGIS, 1970. 17–18. o.

²⁹ BLOCH, 2005. 207. o.

³⁰ KANTOROWICZ, 1957. 87. o.

³¹ FIGGIS, 1970. 19. o.: “kings and all authority were the vicars of God, and the resistance to their command was in general a damnable sin.”

időpontjától.³² Ez pedig apja temetésének napja volt.³³ Ennek ellenére 1366-ban kijelentették, hogy az angol királyok „isteni jogának” alapját az adja, hogy az Angol Birodalom legfőbb ura Isten, nem pedig a Pápaság.³⁴ Másfajta jogi következtetlenséget is felfedezhetünk Henry of Bracton (1210–1268) *De Legibus Angliae* (*Anglia jogrendjéről*) c. művében, ahol a szerző azt állítja, hogy az angol király felett már csak maga Isten áll, ugyanakkor ő maga is leszögezi, hogy az ősi jognak alá kell hogy vesse magát az uralkodó is.³⁵ Ezt az önellentmondást azzal oldották föl, hogy a szokásjog a királytól függetlenül is létező jogi tényező. Ettől az időtől fogva a *király és jog* dichotómiája váltotta fel a korábbi szakrális jelleget érintő vitákat.³⁶

A Pápaság legfőbb érve a főpapság felsőbbbségére hivatkozva az volt, hogy nem lehet nagyobb a felkent a felkenőnél, itt Pál apostol egyik levelére utalva: „*Márpedig nem kétséges, hogy a nagyobb áldja meg a kisebbet.*” [Zsid 7,7] A királyi hatalom eredőjének egyértelműen önmagát tartotta az egyház. Meglátásom szerint a két fél – talán szándékosan – elbeszélte egymás mellett, hiszen az angol király sem állította már azt, hogy az érseki felkenéstől nyerné el isteni jogait, hanem azokat egyenesen Istentől eredeztette! Lényegében tehát származásánál fogva alanyi jogon tartotta sajátjának az isteni jogokat. Az állam és egyház közötti feszült viszony tehát már a középkor derekán kezdett kiéleződni.

IV. fejezet

Eszmei változások

A) Lutheránus tanok

A felkenés anglikán változatának bemutatását azért kezdem a lutheri reformáció hatalomelméleti vonatkozásainak ismertetésével, mert úgy gondolom, hogy a protestantizmusnak ez az irányzata gyakorolt legnagyobb hatást a kialakuló anglikanizmusra.

Luther Márton és VIII. Henrik ellentéte széles körben ismert,³⁷ azonban a XVI. század második felében már számos lutheránus tant fedezhetünk fel a teológiai doktrínáit akkor

³² KANTOROWICZ, 1957. 328–329. o.: A könyvből megtudhatjuk, hogy Edvárd apja halálakor éppen keresztes hadjáraton tartózkodott a Szentföldön, ám ez nem akadályozta meg abban, hogy megválasztását követően automatikusan királyi jogkört gyakoroljon. Felkenésére csak két évvel később, 1274-ben került sor.

³³ BLOCH, 2005. 209. o. A szerző innen eredezteti a “Meghalt a király, éljen a király!” szokásának kezdetét.

³⁴ FIGGIS, 1970. 29. o.

³⁵ Uő. 32–33. o.

³⁶ KANTOROWICZ, 1957. 192. o.

³⁷ Ld: VIII. Henrik buzgón kiállt a katolikus hét szentség mellett és támadta Luthert *Az egyház babiloni fogságáról* írott könyvéért is, amire Luther a *Felelet Henrik angol királynak* c. traktátussal válaszolt.

megfogalmazó anglikán egyházban. Luthernek két műve foglalkozik kimondottan a világi felsőség kérdésével: *Intés minden keresztyénhez, hogy óvakodjunk lázadástól és forradalomtól* (1522) c., illetve *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel* (1523) c. műveiben. Előbbit adott közéleti eseményre – wittenbergi zavargásokra – reagálva írta, így az kevésbé elvont okfejtés, de így is hűen tükrözi Luther lázadásról alkotott véleményét.

Alapvetően elutasít mindenfajta lázadást, mivel annak „*nincs esze, s rendesen jobban sújtja az ártatlanokat, mint a bűnösöket. Ez okból egy lázadás sem jogosult; bármennyire jogos dolognak a védelmére kelsz, mindig több kár, mint hozam származik belőle.*”³⁸ Noha megragadja az alkalmat, hogy kifejtse pápaellenes nézeteit is, mégsem tartja helyénvalónak a vallási okból elkövetett villongásokat sem, önbíráskodásnak és bosszúállásnak titulálva azokat. Ördögi praktikának, ezáltal istenellenesnek és Isten nélkülinek nevezi a rendbontást. Megoldásként az imádság sokféle módját ajánlja a nyughatatlan szívű embereknek.

A világi felsőségről írott munkájában már elaboráltabban fogalmaz, és részletesen kifejti nézeteit a hatalom és a keresztyén ember viszonyáról. Három részre tagolt könyvében először az engedelmesség fontosságát hangsúlyozza, ezáltal meghatározva az alattvalók hozzáállását az állam vezetőségéhez, akár a végletekig is alávetve az egyéni akaratot a felsőbbségének. Mai szemmel olvasva kissé naivnak tűnhet Luthernek az az elképzelése, hogy a földi királyok feladata a jók megjutalmazása és a gonoszak megbüntetése, egyházi vagy világi jogállástól függetlenül.³⁹ Realitásérzékét azért jól mutatja, hogy amikor a kormányzás módszereiről ír, egyértelműen kijelenti, hogy a világot nem lehet „evangélium szerint” kormányozni, mert azzal csak „*széttépné a vad s rossz állatoknak kötelékeit s láncait, hogy mindenkit széttépjenek*”⁴⁰. Az emberi gonoszság és keresztyénietlen magatartás következtében elveti egy egyházi állam létjogosultságának lehetőségét, mivel szerinte a világi felsőbbség az isteni rendelésű, szemben a papság emberi alapításával.⁴¹

Művének második részében megnevezi azt az egy dolgot, a szabad vallásgyakorlás korlátozását, amelyhez az államnak nincsen joga.⁴² Végül pedig egy királytükör-szerű résszel zárja könyvét, amely négy pontban foglalja össze egy ideális fejedelem ismérveit.

³⁸ LUTHER, 1906a. 170. o.

³⁹ SKINNER, 2000. 15. o.

⁴⁰ LUTHER, 1906b. 371–372. o.

⁴¹ Uő. 361. o.

⁴² BIRKÁS, 2011.

Összegzőképpen egy „kegyes” uralkodó képét tárja elénk: „*Ily módon aki állásában kifelé és befelé igazságos, az tetszeni fog úgy Istennek, mint az embereknek.*”⁴³

B) Anglikán tanok

Anglikán egyházi tanítások helyett ebben az alfejezetben az anglikán egyház tagjaivá váló politikai gondolkodók nézeteit szeretném röviden ismertetni. Időrendben elsőként – még a hivatalos egyházszakadás előtt – William Tyndale *A keresztény ember engedelmessége* (1528) c. munkájában fejtette véleményét az alattvalók feltétlen engedelmességéről és a pápák „anarchista” mivoltáról: „*a királyok csak árnyak, üres nevek, tétlen eszközök, akiknek a világon semmi dolguk nem volt, csak ha a Szentatyának szüksége volt a segítségükre.*”⁴⁴ Hasonló álláspontot képviselt Robert Barnes is, aki VIII. Henrikhez írott kérvényeiben (1534) a passzív engedelmesség és a pápai helyett a királyi fennhatóság mellett tette le a voksát.

Stephen Gardiner püspök 1535-ben már anglikán főpapként szállt síkra a szupremácia „ősi joga” mellett, melyet szerinte csak az idő homálya fedhetett el eddig: „*nullum tempus occurrit regni*”. Ha visszagondolunk a középkornál leírtakhoz, nem is tűnik ez olyan légbőlkapott állításnak, tekintve hogy „Hódító Vilmos, II. Henrik és Becket Tamás óta évszázadokon át lappangó ellentét volt a pápaság és Anglia között. John Wyclif már a XIV. században azt fejtegette, hogy a királyi hatalom független a pápától, és az egyház javai is az uralkodó tulajdonát képezik.”⁴⁵

Hugh Latimer *A keresztény ember szükséges műveltsége* (1543) c. könyvében folytatja a már megszokott gondolatmenteket a feltétlen engedelmességről a király szavát Isten szavának aposztrofálva. Számos prédikációjával támogatta VI. Edvárd és I. Erzsébet királynőt, mint maximálisan törvénytisztelő uralkodókat.

John Jewel már újat hozott abból a szempontból, hogy külön kitért a kegyetlen uralkodónak való ellenállás kérdésére *Az Anglikán Egyház apológiája* (1562) c. művében. Azonban ő sem engedélyezte az ellenállást semmi szín alatt. Tovább fokozta a uralkodó

⁴³ LUTHER, 1906b. 408. o.

⁴⁴ TYNDALE, 1888. 114. o.: „*kings are but shadows, vain names and things idle, having nothing to do in the world, but when as the Holy Father needed their help.*”

⁴⁵ KATONA, 2008. 79–80. o.

tekintélyét azáltal, hogy a korábban pápának kijáró „Úr és Mester” címzést a királyra ruházta át.⁴⁶

Szintén az abszolutizmus felé hajló irányvonalat képviselt Thomas Bilson *Igaz különbség a keresztény alattvaló és a keresztényietlen lázadó között* (1585) c. munkájával, mely már-már történeti okfejtés arról, hogy hogyan hasonul egymáshoz a reformáció és az invesztitúraküzdelem, illetve a korabeli Német-római Császárság és az összes protestánsná váló ország. Véleménye szerint a pápai hatalom modern találmány, melyet legjobb volna a bizánci cezaropapizmushoz hasonló rendszerrel felváltani Európa-szerte. Ezek után nem meglepő, hogy az örökletes monarchia híve, mondván „*az Isten kinyilatkoztatott előírása.*”⁴⁷

Végül Heinrich Bullingert szeretném megemlíteni, aki Erzsébet királynő kitagadásakor, 1571-ben jelentette meg *Bullae Papisticae Refutatio* c. cáfolatát, amelyben túl azon, hogy védelmébe veszi a szűz királynőt, kijelenti, hogy „*a politikus társadalom kötöttségeit Isten ígéje nem meglazítja, hanem megerősíti.*”⁴⁸ Ezzel a markáns kijelentéssel úgy gondolom elérkeztünk oda, hogy megértsük az anglikán reformáció politikai teológiájának lényegét: „Az elméleti következetesség és a gyakorlati hatékonyság érdekében a szuverenitás doktrínájának isteni jog általi felruházása a királyra a nemzeti reformáció el nem hanyagolható vívmánya volt.”⁴⁹

V. fejezet

Gyakorlati vonatkozások

A) Pontificale Romanum⁵⁰

A római katolikus egyház által elismert és megkoronázott uralkodók felkenésének rendjét a *Pontificale Romanum* c. liturgikus könyv rögzíti. Ez a könyv tartalmazza mindazokat a szertartásokat, amelyeket csak püspök végezhet, így a királykoronázás szertartását is. Az első változat kiadására csak a tridenti zsinat (1545–1563) után, 1596-ban

⁴⁶ JEWEL, 1685. 97. o.

⁴⁷ BILSON, 1585. 515. o.: „*the manifest subscription of God himself*”

⁴⁸ BULLINGER, 1571. 71. o.: „*The bonds of political society are not dissolved, but strenghtend by the word of God.*”

⁴⁹ FIGGIS, 1970. 92. o.: „*For the purposes of theoretical consistency and practical efficiency alike, a doctrine of sovereignty vested by Divine Right in the king the indispensable hand-made of a national Reformation.*”

⁵⁰ Digitálisan is elérhető verzió: http://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/1895-1895_SS_Leo_XIII_Pontificale_Romanum_LT.pdf

került sor, VIII. Kelemen pápa uralkodása alatt. Természetesen ennél korábban is meghatározott rendje volt a koronázásnak, ám a katolikus egyházon belül csak ekkorra érezték szükségét annak, hogy egységesítsék valamennyi katolikus országban a felkenni kívánt uralkodók beavatási ceremóniáját. Vélhetően az ebben foglaltakhoz hasonlóan zajlott korábban is egy koronázás, csupán a számos nemzeti variáns használatát akarták így kiküszöbölni. Emlékeztet ez a szabályozás a tridenti zsinat azon dekrétumára, amelyben végre hivatalosan is kimondták, hogy a római egyházban a szentségek száma hét. Valószínűleg az egyházon belül már korábban is ennyi szentséget tartottak nyilván, és ennek dogmaszerű kinyilatkoztatása csak a reformáció új szentségtana miatt vált szükségessé. Mindezt azért tartottam fontosnak megemlíteni, mert e logika mentén haladva az 1596-os pápai elvárásokat megközelítőleg érvényesnek tekinthetjük a XVI. század korábbi koronázásaira is. Ezáltal van összehasonlítási alapunk az anglikán és a római egyház felkenési rituáléjának összevetésére!

Ezen a ponton tisztáznunk kell, hogy pontosan milyen cselekményt takar a felkenés? A felkenés a szentelendő személy katekumenok olajával vagy krizmával történő megkenését (latinul: *unctio*) jelenti. A katekumenok olajának használata az őskeresztény korból ered, amikor is a húsvétkor megkeresztelkedőket (katekumenokat) olajjal is megkenték bűntől való megtisztulás és a hitben való megerősödés jeleként.⁵¹ Maga az olaj növényi eredetű, párolgó és illatos illóolaj lehetett, például olívaolaj.⁵² A krizma pedig az olívaolaj és a balzsamfa gyantájának kellemes illatot árasztó keveréke, amely annak kifejezője, hogy a keresztény ember Krisztus kellemes illata a világban [Ef 5,2].⁵³ A katolikus egyházban a krizmát püspök szenteli meg és néhány kivételtől eltekintve csak ő jogosult használni, például bérmáltatáskor vagy új püspök felszentelésekor. Az olaj és a krizma között tehát minőségi különbség van, az utóbbi javára.

A Pontificale Romanum szerint püspökszentelésnél igen, király felkenésekor azonban nem használnak krizmát, erre az alkalomra a katekumenok olaja a megfelelő áldás-közvetítő szentelmény. További különbség a két szertartás között, hogy püspök szentelésekor megkenik a kéz mellett a fejet is, míg egy király felkenésekor ez utóbbira nem kerül sor. A világi uralkodó jobb vállának, kézfejeinek, könyökeinek és lapockaközének kereszt alakban történő megkenését a következő módon részletezi a szertartáskönyv: „*Metropolitamus intingit*

⁵¹ MKL. *Megkenés* címszó.

⁵² MKL. *Olaj* címszó.

⁵³ MKL. *Krizma* címszó.

pollicem dexteræ in oleum Cathecumenorum, et inungit in modum crucis illius brachium dexterum, inter juncturam manus, et juncturam cubiti, atque inter scapulas".⁵⁴

B) Liber Regalis

Királyi könyvnek hívják azt az angol szertartáskönyvet, amely egyes források szerint 1382 óta, II. Richárd feleségének, Bohémiai Annának a koronázásától,⁵⁵ más források szerint 1307 óta, II. Edvárd koronázásától⁵⁶ használatban volt egészen 1660-ig, II. Károly koronázásáig. Az angol rítus fejlődésének negyedik stádiumaként emlegeti a szakirodalom ezt a liturgikus könyvet, amely a második és harmadik változat középkori hagyományain nyugszik. Noha II. Jakab király 1685-ben szakított a Liber Regalis használatával, a későbbi időkben javarészt visszaállították az ebben foglaltakat, és napjainkig ennek rendje határozza meg a brit koronázási szertartások alapfelépítését.

Eredetileg latin nyelven íródott a mű, ám a reformáció szellemének megfelelően I. Erzsébet koronázásakor, 1558-ban részben lefordították angolra, majd I. Jakab 1603. évi trónra lépésekor már teljes egészében angolra fordították. Mivel a fordítás szó szerinti volt, sok helyütt nyakatekert angol mondatok születtek, amint erre a forrás közlője, Leopold Legg rávilágít.⁵⁷ Ugyanakkor éppen ennek köszönhetően biztosra vehetjük, hogy az angol változat biztos támpontul szolgál a XVI. századra nézve is. A dolgozatom szempontjából érdekes rész, a felkenés leírása a szertartás közepén, a megválasztást és eskütételt magában foglaló bevezető rész és az uralkodói jelvények átadásának módját rögzítő befejező rész között helyezkedik el.

A felkenést a *Veni Creator Spiritus* kezdetű ősi himnusz vezeti be, mialatt a király arccal a földre borul az oltár előtt. Emlékeztet ez az aktus a papszentelés liturgiájára, amikor is a szentelendő kispapok arcra borulva fejezik ki engedelmességüket Krisztusnak. Mialatt az egybegyűltek a himnuszt éneklék, a jelenlevő püspökök elmondják a hét bűnbánati zsoltárt, engesztelésképpen a király addigi bűneiért. Ezt követően három vagy négy könyörgés hangzik el a szertartást vezető canterbury érsek és esetleg a többi püspök szájából. Vélhetően „szokás volt, hogy különböző püspökök mondják ezeket az imádságokat”, amellyel kifejezték „azon

⁵⁴ PONTIFICALE ROMANUM. De benedictione et coronatione Regis c. fejezet.

⁵⁵ <http://www.westminster-abbey.org/our-history/royals/coronations/guide-to-the-coronation-service>

⁵⁶ LEGG, 1901. xv. és xix. o.

⁵⁷ Uő. xv. o.

felfogást, hogy a királyt egy püspökhöz hasonlóan kell felszentelni, legalább három püspök által.”⁵⁸ A felkenés ünnepélyességét és egyházi jellegét tovább erősítette a *sursum corda*⁵⁹ felszólítás elhangzása, amely a misén az eucharisztikus rész bevezetőjeként szerepel. Ez után a rövid párbeszéd után a király visszaült Szent Edvárd trónjára, ahol felsőruháit levette, már ténylegesen a felkenésre készülve. Miután ez megtörtént, felsőruháját az oltárra helyezve annak közvetlen közelében maradt. A Liber Regalisből sajnos nem derül ki egyértelműen, hogy ekkor állva maradt, letérdelt vagy esetleg leült. Annyi bizonyos, a Térdszalag-rend négy lovagja egy baldachint tartott a király fölé a felkenés idejére. Nyilvánvalóan ezzel is az aktus misztikumát akarták hangsúlyozni, hiszen ekkor a közvetlen mellette állókon kívül más nem láthatta a királyt. De nem kizárt az az értelmezés sem, hogy ily módon az ószövetségi Szentek Szentjét akarták imitálni, ahová csak az arra jogosult főpap léphetett be.

Visszatérve a király felkenés alatti testhelyzetére – amely a testtartások szimbolikája miatt cseppet sem elhanyagolandó – egy másik kútfőhöz is fordulhatunk ennek felderítése érdekében! Robert Cruikshank 1821-ben közreadott egy értekezést, amelyben Anglia ősi szokásainak felkutatásával foglalkozik a koronázások tekintetében. Írásában közöl egy teljes ordót, amely megítélésem szerint a koronázási szertartások hatodik generációjához tartozhat, ő azonban a IV. György király beiktatásakor használt, 1820. évi ordót mint kezdetektől használatosát közli, igaz, nem minden alap nélkül. Mint már említettem, lényegi pontjait tekintve a XIV. század óta nem változott a szertartás menete, így az 1821-ben megjelent könyv segítségünkre lehet a kérdés eldöntésére.

E szerint a királyok az oltár előtt, Szent Edvárd trónján ülve kenettetnek fel.⁶⁰ Hallatlanul érdekes adalék! Összehasonlítva a katolikus püspökszenteléssel, ahol a szentelendő püspök térdelve várja az őt ülve felszentelő püspöktől a krizmával való megkenést, Angliában éppen a szentelendő király ül, és a felkenő érsek – ha nem is térdel, de – áll. Teljes bizonyossággal persze nem állíthatom, hogy VI. Edvárd vagy I. Erzsébet is ült volna a saját felkenése közben, mindenesetre a későbbi források ezt valószínűsítik leginkább.

Az egyes testrészeket a következő sorrendben kente meg az érsek: először a tenyér következett, ezen szavak kíséretében: *„Kenetessenek meg ezek a kezek szentelt olajjal, úgy amint a Királyokat és Prófétákat felkenték, és ahogy Sámuel királlyá kente Dávidot; hogy áldottak legyenek és megszilárdítsák hatalmatukat ebben a Királyságban, ezen emberek felett,*

⁵⁸ Uő. xxxii. o.: „it was customary, that different bishops should say these prayers (...) an idea that a King should be consecrated like a bishop, by three bishops at least”

⁵⁹ Magyarul: „Emeljük fel szívünket! – Felemeltük az Úrhoz. – Adjunk hálát az Úrnak, a mi Istenünknek! – Méltó és igazságos.”

⁶⁰ CRUIKSHANK, 1821. 22 o.

*kiket az Úr, a te Istened neked adott, hogy uralkodj rajtuk és kormányozd őket, a mi Urunk által, aki az Atyával és a Szentlélekkel, három személyű egylényegű Istennel együtt áldott most, és mindörökké. Ámen.*⁶¹ A tenyerek után a mellkas, a vállak, a lapockaközi rész majd a könyökhajlatok következtek. Valamennyi alkalommal elhangzott a fenti imádság, értelemszerűen mindig az adott testrész nevét behelyettesítve. A felkenéshez eddig a katekumenek olaját használta az érsek, melyet egy ezüst fiolában (*phial*) tartott és jobb kezének hüvelykujjával keresztet rajzolva vitte fel a királyi testrészre. Ekkor azonban egy másik fiolát vett az oltárról, amely aranyozva volt és krizmát rejtett magában. Ezt a krizmát pedig az uralkodó fejére öntötte kereszt alakban. Több ponton is ellentmond ez a cselekedet a Pontificale Romanum előírásainak, mivel aszerint a fején nem szabad megkenni a királyt, és főleg nem krizmával, hiszen ezek a speciális megnyilvánulások csak magas rangú egyházi tisztségbe való beiktatáskor engedélyezettek.

A felkenés végeztével finom szövetből készült sapkát (*coif*) húztak az uralkodó fejére, amely egy héten keresztül rajta is maradt. Jól mutatja ez a mai szemmel nézve furcsa szokás, hogy mennyire nagy jelentőséget tulajdonítottak a fej krizmával való megkenésének. A nyolcadik napon a Szentháromság tiszteletére mondott ünnepélyes misén távolították el a király fejéről a sapkát, és egy külön erre a célra használt fésűvel formára igazították a haját. Egyes kutatók biztosra veszik, hogy a fejtető megkenése már a reformáció előtti időkbe nyúlik vissza,⁶² korábban csak a homlokot kenték meg. Királynő vagy királyné koronázása esetén annyiban különbözött a szertartás a fentebb leírtaktól, hogy csak a mellkas és a fej került megkenésre, viszont mindkettő krizmával.⁶³ A gyolcsból készült sapka éppen úgy megillette őket is.

⁶¹ LIBER REGALIS. 119. o.: „*Let this hands be anointed with holy Oyle, as Kings and Prophetts have benne anointed, and as Samuel did annoynt David to be King; so that thy mayst be blessed and established a King in this Kingdom, over this people, whom the Lord thie God hath given thee to rule and govern, which he vouchsaiffe to grant, who with the Father and the Holy Ghoste, 3 in person and one in unity be blessed now and for evermore. Amen.*”

⁶² LEGG, 1901. xxxvii. o.

⁶³ Uő. lviii. o.

III. rész: Következtetések

VI. fejezet

Anglia és a pápa

Dolgozatomban azt a kérdést igyekeztem körüljárni, hogy a XVI. századi Angliában mennyire tekinthető törésvonalnak a protestantizmushoz csatlakozó anglikán egyház létrejötte egy olyan ősi beavatási rítus tekintetében, mint az uralkodók felkenése?

Egyfelől az általam eddig tanultaknak megfelelő eredményre jutottam, másfelől viszont számomra meglepő tényekkel szembesültem a források elemzése kapcsán. Elsősorban az a szakmai körökben már jól ismert tény tűnik egyértelműen igazoltnak előttem, hogy a Pápaság és Anglia között nem VIII. Henrik alatt romlott meg a viszony. Amint erre dolgozatom III. fejezetében is utaltam, Henry of Bracton már a XIII. században megfogalmazta az angol király hatalmának pápától független mivoltát. Ennek ismeretében sokkal inkább egy több évszázados konfliktus elmérgesedésének tekinthetjük az 1529 és 1536 között ülésező reformációs parlamenteket, a nevezetes válással együtt (1534).

Az már inkább érdekes, hogy noha saját egyházuk fejei voltak, I. Erzsébetig egyik angol uralkodó sem rendezte átfogóan az Anglikán Egyház teológiai és egyházszerkezeti ügyeit. Mi sem mutatja jobban a katolikus időkből megmaradt teológia továbbélését, minthogy a monarchia egyik erősen meghatározó szertartása, a koronázási liturgia a Rómával való szakítás után még másfél évszázadig ugyanaz maradt. Ez az egyik bizonyíték a reformáció csekély teológiai befolyására az újonnan létrejött anglikanizmusra, illetve arra, hogy egyáltalán nem teológiai megfontolásból szakadt el VIII. Henrik a katolikus egyháztól.

Más nézőpontból viszont ellentmondásosnak tűnik a racionálisabb hitéletet megkövetelő protestantizmus térnyerése Britanniában (főleg Skóciában), ugyanakkor a csodát sejtető gyógyítás megmaradása – még ha a csoda szó puritán hatásra le is került azokról a bizonyos érmékről. Nehéz lenne másképp feloldani ezt a paradoxont, mint úgy, hogy a gyógyítás és a felkenés rítusa is egyfajta politikai erődemonstráció szerepét töltötte be, az utóbbi esetében nem is burkolt formában a pápa irányába. A fentebb tárgyalt rítusok politikai reprezentációként való értelmezését egy másik rítus is igazolja. A görcsoldó gyűrűk megszentelésének és nagypénteki kiosztásának rituáléját I. Erzsébet királynő eltörölte,

engedve a reformáció szélsőségesebb képviselői nyomásának.⁶⁴ Noha hasonlít mindkét szokás a gyógyító jelleg tekintetében, mégsem lehet megfeledkezni arról, hogy a gyűrűk rítusában közvetlenül nem jelenik meg a királynő! Erzsébet politikai „imázsának” tehát nem okozott különösebb megrázkódtatást az uralkodó személyes jelenlétét nem igénylő szertartás elhagyása.

Továbbhaladva a politikai reprezentáció gondolatának mentén megállapíthatjuk, hogy Anglia királyainak és a katolikus egyház püspökeinek felkenési liturgiája között feltűnően nagyfokú a hasonlóság.⁶⁵ Ha abból indulunk ki, hogy angol részről ez tudatosan lett így kialakítva, megértjük az angol uralkodók talán legfontosabb politikai üzenetét: autonómia és szuverenitás deklarálása elsősorban a pápa, másodsorban a többi koronás fő irányába. Eltökélségüket egyértelműen kifejezték azáltal, hogy a pápai rendelkezés ellenére krizmával és a fejükön is felkenették magukat hasonlóan Krisztus megbízottjaihoz, a püspökökhöz. Ráadásul azáltal, hogy vélhetően ülve fogadták ezt a különlegesen megtisztelő áldást, még a püspöki fölé is helyezték saját méltóságukat, hiszen általánosan elfogadott illemszabálya az emberiségnek az, hogy két nem egyenrangú ember közül az előkelőbbik ülhet le és az alárendelt marad állva. Ezekkel a jelképes gesztusokkal nagyon határozottan tudatták a pápával már az egyházszakadás előtt, hogy az egyházat Angliában saját tulajdonuknak tekintik, amely csak nekik tartozik engedelmisséggel.

Voltaképpen ez a „pápaellenes” beállítódás egybecseng a protestantizmus pápai egyházfőiséget elvető doktrínájával. Csakhogy már legalább két évszázaddal Luther fellépése előtt jelképesen kifejezték rezisztenciájukat a pápa iránti feltétlen engedelmisség követelményének a fej megkenettetése által. A Liber Regalis előtti ordókban valószínűleg még a király és a canterbury érsek közötti kollégális viszonyt kifejező kézfogás is szerepelt.⁶⁶ Ez a liturgikus elem újabb párhuzamot von a Pontificale Romanum püspökszentelési leírásával. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a reformáció megjelenése Angliában szinte egyáltalán nem jelentett törést a felkenés rítusának gyakorlásában. Inkább is úgy fogalmaznánk, hogy bizonyos értelemben maga a felkenési rítus jelentett törésvonalat már legalább 1307 óta a pápa és az angol király viszonyában.

⁶⁴ BLOCH, 2005. 282. o.

⁶⁵ Ld MASKELL, 1882.

⁶⁶ LEGG, 1901. xvii. o.

Bibliográfia

Forráskiadványok:

- ÁGOSTON, HIPPOÍ SZENT (2009): *Isten városáról*. Kairosz, Budapest. IV. köt.
- BIBLIA. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2004.
- BILSON, Thomas (1585): *The True Difference between Christian Subjection and un-Christian Rebellion*. Ioseph Barnes, Oxford.
- BODIN, Jean (1987): *Hat levél az államról*. Budapest, Gondolat.
- BOOK OF COMMON PRAYER. (1549, 1552, 1559, 1604, 1633).
<http://justus.anglican.org/resources/bcp/england.htm>
- BULLINGER, Heinrich (1571): *Bullae Papisticae Refutatio*. Apud Iohanem Dayun, London.
- CRAWFURD, Sir Raymond (1911): *The King's Evil*. Clarendon Press, Oxford.
- CRUIKSHANK, Robert (1821): *Ceremonies and ancient customs: observed at the coronations of the Kings of England*. Geo. Smeeton, London. 21 – 23.
- ELTON, Geoffrey (1960): *The Tudor Constitution*. University Press, Cambridge.
- FILMER, Sir Robert (2003): *Patriarcha és egyéb írások*. Polisz Könyvkiadó, Kolozsvár.
- GARDINER, Stephen (1870): *Oration on true obedience*. k. n., London.
- JEWEL, John (1685): *Apology for the Church of England*. R. R., London.
- KENYON, John Philips (1966): *The Stuart Constitution*. University Press, Cambridge.
- LATIMER, Hugh (1543): *A Necessary Doctrine and Erudition for any Christian Man*. Thomas Berthelet, London.
- LIBER REGALIS (1901): In: Leopold G. W. Legg: *English Coronation Records*. Archibald Constable & Co. Ltd., Westminster. 81–130.
<http://archive.org/stream/cu31924081293627#page/n5/mode/2up>
- LUTHER Márton (1906a): *Intés minden keresztyénhez, hogy óvakodjunk lázadástól és forradalomtól*. In: Masznyik Endre: Luther Márton művei. Luther-Társaság, Pozsony. III. köt.
- LUTHER Márton (1906b): *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel*. In: LUTHER (1906a)
- PONTIFICALE ROMANUM (1895): http://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/1895-1895,_SS_Leo_XIII,_Pontificale_Romanum,_LT.pdf

SOMMERVILLE, Johann P. (Ed.) (1994): *King James VI. and I. Political Writings*. University Press, Cambridge.

TYNDALE, William (1888): *The obedience of a Christian man*. Religious Tract Society, London.

Szakirodalom:

BERTELLI, Sergio (2001): *The King's Body. Sacred Rituals of Power in Medieval and early Modern Europe*. Pennsylvania University Press, Pennsylvania.

BIRKÁS Antal (2011): *Reformáció, államhatalom, politika*. Luther, Budapest.

BLOCH, Marc (2005): *Gyógyító királyok*. Osiris, Budapest.

BOTOND, Ágnes (1991): *Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének tudománya*. Tankönyvkiadó, Budapest.

BURNS, James Henderson (1991): *The Cambridge History of Political Thought 1450–1700*. Cambridge University Press, Cambridge.

BURNS, James Henderson (1992): *Lordship, Kingship and Empire: The Idea of Monarchy, 1400–1525*. Oxford University Press, Oxford.

CANNADINE, David – PRICE, Simon (Eds) (1987): *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*. Cambridge University Press, Cambridge.

FIGGIS, John Neville (1896): *The Divine Right of Kings*. Cambridge University Press, Cambridge.

HUNT, Alice (2008): *The Drama of Coronation*. Cambridge University Press, Cambridge.

KANTOROWICZ, Ernst Hartwig (1957): *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton University Press, Princeton.

KATONA András (2008): *Kora újkori egyetemes történelem*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

KONTLER László (1997): *Az állam rejtelvei*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

LLOYD, Howell A. – BURGESS, Glenn (2007): *European Political Thought 1450–1700: religion, law and philosophy*. Yale University Press, Chichago.

LUKE, Mary (1970): *A crown for Elisabeth*. Coward-McCann, New York.

MacCULLOCH, Diarmaid (2011): *A reformáció története*. Európa, Budapest.

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON. <http://lexikon.katolikus.hu/>

- MARWICK, Arthur (Gen. ed.) (1980): *The Illustrated Dictionary of British History*. Thames and Hudson, h. n.
- MONOD, Paul Kléber (1999): *The Power of Kings*. Yale University Press, Chichago.
- OROSZ István (szerk.) (2006): *Európa az újkorban (16–18. század)*. Debrecen University Press, Debrecen.
- POÓR János (szerk) (2009): *A kora újkor története*. Osiris, Budapest.
- RADÓ Bálint (2005): (VI.) I. Jakab király politikai teológiája. Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs.
- SKINNER, Quentin (2000): *The Foundations of Modern Political Thought*. University Press, Cambridge.
- SZÁNTÓ György Tibor (2000): *Anglikán reformáció, angol forradalom*. Európa, Budapest.

Tanulmányok:

- APOR Péter (2006): Történeti antropológia. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest. 449–468. o.
- GEERTZ, Clifford (1985): Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power. In: Sean Willentz: *Rites of Power*. Philadelphia University Press, Philadelphia. 13–33. o.
- LEGG, Leopold George Wickham (1901): Introduction. In: Uő: *English Coronation Records*. Archibald Constable & Co. Ltd., Westminster. xv–lxxxi. o.